

tere schrijver doorheen (zoals Erasmus, Grotius, of Vossius), maar het zwaartepunt lag toch beslist bij Caesar, Livius, Suetonius en consorten. Dat was de cultuur die de Latijnse school moest overdragen: een historiserende, Romeinse cultuur waardoor de leidinggevende klasse dankzij het imitatieprincipe een paar eeuwen lang moeiteloos kon worden gevormd.

Willem Frijhoff

MIDDELEEUWEN en NIEUWE GESCHIEDENIS

J. van Moolcnbroek, *Mirakels historisch. De exempels van Caesarius van Heisterbach over Nederland en Nederlanders* (Middeleeuwse studies en bronnen LXV; Hilversum: Verloren, 1999, 361 blz., f49, 90, ISBN 90 6550 063 4).

Het verrast niet dat de rasdocent Van Moolenbroek zich aangetrokken voelt tot de rasverteller Caesarius van Heisterbach (ca. 1180 - ca. 1240). In de eerste decennia van de dertiende eeuw had deze cisterciënser monnik en novicen-meester de kracht van exempla ontdekt. Dat waren korte verhalen, meestal met een morele strekking, over heiligen, wonderen of opmerkelijke gebeurtenissen die in de ogen van de middeleeuwen, aldus de auteur, 'verwonderlijke, maar naar hun overtuiging werkelijk gebeurde tekenen' waren (16,17). Caesarius vlocht ze in in preken, verzamelde ze in bundels en benutte ze in heiligenlevens. Hij is een der eerste zedenmeesters die dit genre gebruikte om toehoorders of lezers tot daadkrachtig geloof te brengen en bepaalde zo mede het karakteristieke uiterlijk. Een mooi onderwerp voor Van Moolenbroek, waaraan hij dan ook al een aantal jaren werkt. Voor de hier te bespreken studie heeft de auteur alle anekdotes — verspreid over alle werken van Caesarius — bijeen gehaald 'die iets te maken hebben met de noordelijke Nederlanden', ofwel omdat ze over voorvallen op ons grondgebied handelen, ofwel omdat ze personen uit hedendaags Nederlands gebied betreffen (9). Van deze verhalen onderzoekt hij in hoeverre ze 'informatie [geven] over personen, toestanden, gebeurtenissen, voorstellingen in onze streken in de late twaalfde en beginnende dertiende eeuw'(10). Per anekdote geeft hij telkens de tekst in (een smeuïge) Nederlandse vertaling, verschaft hij informatie over de context waarin de anekdote voorkomt; een kort zakelijk apparaat en een breed uitgesponnen historisch commentaar. Hij pluist de historische context na, weegt de betrouwbaarheid van zegslieden, zoekt de herkomst van de vertelstof en oordeelt tenslotte of en in hoeverre de anekdote historische informatie over Nederland en Nederlanders bevat. Hij onderzoekt 61 exempla.

Zo vertaalt hij het exemplen van pastoor Arnold uit Borne, die aangesteld was als kruistochtprediker en met een preek voor zijn eigen parochianen startte. Op het feest van Petrus en Paulus in de zomer hield hij een openluchtpreek, maar slaagde er niet in zijn mede-dorpelingen die aan het reidansen waren tot luisteren te bewegen. Een oude vrouw danste steeds uitdaggend voor hem langs en keek hem daarbij indringend aan, ze stak gewoon de draak met hem. Drie dagen later stierf ze een plotselinge dood. In zijn commentaar verzamelt Van Moolenbroek alle historische gegevens over deze Arnold en de kruistochtprediking in Nederland — in de loop van zijn boek krijgen we het materiaal voor een complete geschiedenis van dit fenomeen voorgeschoteld. Hij wijdt prachtige paragrafen aan de (vruchtbaarheids-)dansen op het platte land en aan het fenomeen oude vrouw (vetula). Hij concludeert tenslotte dat het exemplen slechts schaarse feitelijke informatie over Nederland aandraagt.

Dit exemplen toont tegelijkertijd de kracht en de zwakte van het boek. De kracht wordt ge-

vormd door de vele bouwstenen voor een dieper inzicht in de geloofsvoorstellingen en, wat ik zou willen noemen, de volksthologie van onze middeleeuwse voorouders die worden aangedragen. De zwakte zit in diezelfde hoeveelheid bouwsteentjes: samen zo'n 200 pagina's tekst worden ze niet systematisch opgestapeld en maar mondjesmaat in de index ontsloten. Ik werd getroffen door het verrassend actieve aandeel dat vrouwen in de geloofsvoorstellingen claimen: in zo'n derde van de gevallen. Maar in de index komen vrouwen niet voor. Alleen wie het hele boek doorploegt, ontdekt een grote rijkdom. Door zijn opzet en vraagstelling mikt Van Molenbroek echter op onderzoekers die het boek raadplegen — niet cursorisch doorlezen.

Daar komt een tweede bedenking bij. Nergens 'problematischeert' Van Molenbroek zijn centrale vraagstelling, nergens gaat hij op zoek naar criteria op grond waarvan vertelstof mogelijk wel of niet historische informatie bevat. Natuurlijk, Van Molenbroek onderzoekt minutieus of onafhankelijke bronnen namen of gebeurtenissen bevestigen, en concludeert dan tot betrouwbare informatie; zo ook of algemeen bekende vertelstof werd verwerkt. Dat is voortreffelijk spuurwerk, maar is het voor een boek als het zijne voldoende? In het exemplaar van de Groningse koopman (116-122), wiens woonhuis bij een stadsbrand beschermd werd door een reliek, lezen we dat de man een lange tijd daarna, nadat hij uit Groningen was weggevlucht, 'aan een of andere biechtvader' had bekend dat de reliek de arm van Johannes de Doper was. De arm werd toen in de Martinikerk bewaard en deed vele wonderen; Caesarius had hem zelf gezien. In zijn commentaar constateert de auteur terecht dat Groningen blijkbaar al in het begin van de dertiende eeuw over de wonderdadige armrelik beschikte, die we uit latere bronnen kennen. Hij uit terecht twijfel bij de (voor ons centrale) vraag of het wel de arm van Johannes de Doper geweest kan zijn. Hij betwijfelt tenslotte of er wel een stadsbrand is geweest. Ook terecht?

Om die vraag te beantwoorden moet ik nog een derde bedenking noemen. In een prachtige studie over het verschijnsel exemplum: in *Himmlisches und Irdisches Leben* (de Duitse vertaling uit 1997) definieert Gurjewitsch exempla niet als zomaar heilzame verhalen maar als een eigenstandig genre waarin eeuwigheid en tijd op een aangegeven plaats en een aangegeven moment (chronotoop) samenvallen. Als we die redenering toepassen op het Groningse exemplum, dan is de eeuwigheid gerepresenteerd in de wonderdoende armrelik (en hoeft daarom niet expliciet 'gehistoriseerd') en wordt die in tijd en ruimte gehistoriseerd bij de stadsbrand (tijd) in Groningen (plaats). Die stadsbrand moet dan wel degelijk historisch zijn; Renee Nip weet, in een mooi congrespaper over 'The arm of John the Baptist' ook inderdaad een 'passende' stadsbrand te vinden. Niet in het mirakel-deel maar wel in de historische inbedding in tijd en ruimte vinden we aldus mogelijkerwijs de gezochte criteria.

Kortom, Van Molenvroek heeft onschatbaar rijk bouwmetaal bijeengebracht — minder voor de feitelijke geschiedenis van Nederland alswel voor de geloofswereld van Caesarius en zijn tijdgenoten (niet alleen Nederland). Door de structuur van zijn boek doet hij echter zowel Caesarius als de moderne lezer tekort. Moeten we de auteur daarom niet vragen zijn materiaal nog eens op een andere manier te presenteren, in het kader van een doorlopende studie over Caesarius zelf? Met een aantal mooie *case-studies*, dat zeker; deels dezelfde als nu gepresenteerd, deels nieuwe, niet-Nederlandse, die de denkwereld van Caesarius beter ontsluiten (en nu soms in het commentaar zijn binnengesmokkeld). Hij kan dan ook zijn criteria heroverwegen. Als dat boek bovendien in een internationaal toegankelijke taal geschreven zou worden, zou een lang geconstateerde leemte in het middeleeuwse onderzoek voorbeeldig worden opgevuld.

J. W. J. Burgers, *De paleografie van de documentaire bronnen in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw*, I, *Onderzoek*, II, *Bijlagen*, III, *Afbeeldingen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993, *Schrift en schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen I*; Leuven: Peeters, 1995, 820 + cccli + [16] blz., ISBN 90 6831 735 0).

Burgers' dissertatie had wat de recensie betreft een beter lot verdiend. Door omstandigheden wordt in de *BMGN* pas vijfjaar na publicatie aandacht aan zijn boek besteed, maar beter laat dan nooit een parel opgevest. In drie kloeke delen legt Burgers zijn bevindingen vast: een eerste deel is het eigenlijke *corpus* met het verslag van zijn onderzoek; het tweede bevat de bijlagen, waar de lezer naast de gebruikelijke archief- en literatuurreferenties en de namen-index een diplomatische transcriptie aangereikt krijgt van maar liefst 351 Romeins genummerde teksten en 14 toegevoegde stukken; het derde deel tenslotte is het platendeel, met een (al dan niet partiële) afbeelding op ware grootte van alle getranscribeerde schriftstukken.

Op basis van paleografisch onderzoek van de documentaire bronnen beschrijft de auteur de schriftontwikkeling in het dertiende-eeuwse Holland en Zeeland. Zijn bronnen zijn hoofdzakelijk in origineel overgeleverde oorkonden. Daarnaast gebruikt hij een beperkt aantal andere documentaire bronnen, zoals een leenregister en *cartularium* uit de grafelijke kanselarij, losse vellen met notities en kladontwerpen van oorkonden, een register van betaalde kruistochtienden en de Dordtse stadsrekeningen. Na een zorgvuldig selectieproces bedraagt het onderzoeksmateriaal zo'n 673 schriftstukken die in Holland en Zeeland geschreven zijn. Bij gebrek aan een algemeen geldende paleografische onderzoeksmethode heeft Burgers een nieuwe beschrijvingsmethode ontworpen, die een geïntegreerd geheel is van de methodische verworvenheden van een aantal coryfeeën op het terrein van paleografisch-diplomatisch onderzoek én die van de justitiële schriftkundigen. Zijn methodische vernieuwing ligt niet alleen op dit vlak, maar ook op het terrein van de handidentificatie, met andere woorden, het toewijzen van schriftstukken aan bepaalde handen. Bij de handidentificatie smeedt hij opnieuw de methodieken uit de paleografisch-diplomatische discipline en die van de justitiële schriftkundigen om tot een eigen methode, waarbij alle schriftelementen vergeleken worden. Ten aanzien van de lokalisering van *scriptores*, de bepaling van de schrijfcentra waar deze schrijvers werkzaam waren, hanteert hij zeer genuanceerd de door Kruisheer uiteengezette 'klassieke' methode. De vanzelfsprekendheid van deze methode, die er stilzwijgend van uit gaat dat iedere *scriptor* maar één werkkring had, wordt door Burgers terecht en afdoende gerelativeerd en aan de hand van diverse schrijverscurricula gedemonstreerd.

In een tweede en derde hoofdstuk identificeert en beschrijft hij respectievelijk 26 handen uit de Hollandse grafelijke kanselarij en 40 niet-grafelijke handen. Bij de eerste categorie vormen de door Kruisheer geïdentificeerde kanselarijhanden het uitgangspunt. Burgers verwerpt op grond van handidentificatie een aantal van die identificaties, en schrijft aan bepaalde kanselarijhanden nieuwe oorkonden toe. Ook splitst hij twee kanselarijhanden, en voegt kanselarij- en destinarishanden van Kruisheer samen tot één kanselarij hand. Een mooi voorbeeld van Burgers bewijsvoering is de identificatie van kanselarijhand H, waarin hij acht oorkonden toeschrijft aan een en dezelfde *scriptor*, terwijl Kruisheer hier drie afzonderlijke schrijvers aan het werk zag. Ook brengt de auteur correcties aan op de identificaties van Gysseling, Kettner en Hägerman. Klapstuk van de handidentificaties is natuurlijk kanselarijhand T, die Burgers kon koppelen aan Melis Stoke. De precieze beschrijving van de schriftontwikkeling van de individuele handen stelt Burgers in staat om op paleografische gronden een aantal ongedateerde oorkonden, waarvan in een geval tot op heden *termini* van twaalf jaar aangehouden zijn, op het jaar na nauwkeurig te dateren. Uit de chronologische beschrijving van de tweede categorie, de